

GÁL RÓBERT IVÁN

Gál Róbert Iván a TÁRKI kutatója; jelenleg a Collegium Budapest Robert Solowösztöndíjasa.

A társadalombiztosítási programok ösztönző hatásai

A társadalombiztosítás reformjának sarkalatos pontja, hogy különböző intézményi konstrukciók milyen cselekvésre ösztönzik az érintetteket. A témával kapcsolatos közgazdasági vitáknak pedig kulcskérdése, hogy milyen eszközökkel célszerű a választ keresnünk. Ennek megfelelően a cikk röviden ismerteti a fontosabb elméleti megfontolásokat, és - valamelyest nagyobb terjedelemben - a különböző empirikus vizsgálatok által követett módszereket. Terjedelmi korlátok miatt csupán az öregségi nyugdíjról és egyes munkapiaci programokról - a munkanélküliségről és a rokkantnyugdíjról - lesz szó, és az ösztönző hatások közül is csak a munkaerőkínálatra és a megtakarításokra gyakorolt következményeket tekintjük át.*

A tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson a társadalombiztosítási programok ösztönző hatásait vizsgáló szakirodalomról. A bevett tematikai elhatárolódást követve, két csoportban fogom tárgyalni a szóban forgó intézményeket, külön az öregségi nyugdíjat és külön a munkapiaci programokat (munkanélküliség, rokkantnyugdíj, táppénz). Az osztályozás alapja az információ szereplők közötti eloszlása. Az öregségi nyugdíj esetében a jogosultság (bizonyos életkor elérése és a munkaviszony adott hossza) könnyen ellenőrizhető, utólagos alakítása pedig nem függ a biztosított személytől (senki sem lesz fiatalabb, és senki sem változtathat már korábbi döntésein). A jogosultságra vonatkozó információ tehát szimmetrikusan oszlik meg a biztosító és biztosított között. Nem véletlen, hogy a társadalombiztosítás által nyújtott öregségi nyugdíjnak létezik piaci megfelelője. Ezzel szemben a munkanélküliség, még pontosabban az ebből fakadó jövedelemkiesés nehezen ellenőrizhető (elbocsátása ellenére valaki dolgozhat a feketegazdaságban). A rokkantnyugdíjra való jogosultság kontrollálása pedig még komplikáltabb. Nehéz megállapítani, hogy valaki elveszítette, és még inkább azt, hogy esetleg visszanyerte munkaképességét. Következésképp, a második csoportba sorolt társadalombiztosítási programok nem mentesek az információ aszimmetrikus eloszlásából fakadó problémáktól (az információs aszimmetria következményeiről szóló szakirodalom áttekintését lásd VINCZE [1991] szemléjében). Munkanélküliség vagy ipari balesetek ellen nem is lehet biztosítást kötni a piacon.

A kifejtés menete a következő: Mindkét fontosabb intézménytípus esetében rövid elméleti bevezetés után áttekintem az empirikus szakirodalmat, ismertetve a gyakrabban alkalmazott operacionalizálási megoldásokat és statisztikai modelleket.

Az öregségi nyugdíj ösztönző hatásai

A társadalombiztosítás által nyújtott öregségi nyugdíj annyiban biztosítás, hogy az élettartam és ezen belül is elsősorban az inaktív élet tartamának kiszámíthatatlanságából fakadó kockázatokat szétosztja a nyugdíjintézet kliensei (vagy a nyugdíjalap a tagjai) között. A szóban forgó bizonytalanság híján az egyén előre meg tudná állapítani, hogy egész élete folyamán mekkora jövedelemtömegre lesz szüksége, ezt milyen módon és hány évi munkával tudja előteremteni, hány évet és mely életciklusban kíván munka nélkül tölteni, valamint hogy ehhez milyen mértékű felhalmozásra van szükség. A helyzet azonban másképp áll. Nem tudhatjuk előre, hány évig élünk. Következésképp nem tudhatjuk, hogy aktív éveink során mennyit is kell felhalmoznunk, hogy öregkorunkban ne szenvedjünk szükségletet. Vajon nem halmozunk fel túl keveset? Vagy épp ellenkezőleg, nem lesz túl sok, nem

derüle ki a végén, hogy érdemesebb lett volna korábban többet fogyasztani? Ezekre a dilemmákra jelent megoldást az öregségi nyugdíj. Emellett azonban további következmények is előállnak, amelyeket ugyancsak célszerű számba venni. A következőkben a két leggyakrabban említett, nevezetesen a megtakarításokra és a munkaerőkínálat csökkenésére gyakorolt hatásra vonatkozó szakirodalmat tekintem át.

Az öregségi nyugdíj hatásai a megtakarításokra

Az öregségi nyugdíj megtakarításokra gyakorolt hatása pusztán elméleti úton megbecsülhetetlen. Először is az elméleti előrejelzések nagyban függenek attól, hogy a szerző a megtakarítások mely modelljét alkalmazza. Ráadásul még az egyes modellek különkülön sem nyújtanak mindig világos eligazítást; sokszor ugyanis az adott modellen belül egyszerre több mechanizmus is érvényesül. Ezáltal az öregségi nyugdíj egyes mechanizmusok révén visszaszorítja, mások révén épp ellenkezőleg, ösztönzi a megtakarításokat. Ezen hatások eredőjét empirikus elemzéssel állapítjuk meg; a rendelkezésre álló vizsgálatok eredménye azonban, miként ezt a későbbiekben részletesebben is bemutatom, ellentmondásos. Az összefoglalóban elsősorban a következő tanulmányokra támaszkodom: DANZIGER-HAVEMAN-PLOTNICK [1981], AARON [1982], THOMPSON [1983], KOTLIKOFF [1984], ATKINSON [1987], KOTLIKOFF [1987], valamint HURD [1990].

A megtakarítások eredeti keynesi modelljében minden háztartás jövedelmének épp ugyanakkora részét takarítja meg. Következésképp, bármiféle generációk közötti jövedelemátcsoportosítás érintetlenül hagyja a makroszintű fogyasztási és megtakarítási rátákat. Ami az öregségi nyugdíj révén változik, az az, hogy a változatlan aggregált megtakarításból mely háztartás milyen mértékben veszi ki a részét.

BARRO [1974] megtakarításmodellje a generációk közötti altruizmusra épül. A szülők törődnek gyermekeikkel, akik ezt a törődést nem feltétlenül szüleiknek, hanem saját gyerekeiknek, a gyerekek pedig az unokáknak viszonozzák és így tovább. Ezáltal az altruizmus generációk közötti végtelenített lánc alakul ki. A fogyasztásra, illetve megtakarításra vonatkozó mindenkori döntésük során tehát az érintettek figyelembe veszik leszármazottaik szempontjait is. Vagyis a döntések olyan mérlegeléssel születnek, mintha meghozójuk örökké élne. Az efféle, végtelenített időtávú döntések során a költségvetési korlátot, vagyis azt az összeget, amellyel az érintettek ténylegesen számolhatnak, a következő tételek adják: a jelenleg rendelkezésre álló vagyon, valamint a jövőben, a ma élő és a későbbi generációk élete során felhalmozódó összes jövedelem. Ezért azt a veszteséget, amit a jelen generáció a társadalombiztosítási hozzájárulás révén elveszít, ugyanaz a döntéshozó egység a jövőben visszanyeri. A költségvetési korlát tehát, és ennek folyományaként a fogyasztásra, illetve megtakarításra vonatkozó döntés változatlan marad, függetlenül a jóléti intézmények lététől vagy nemlététől. (Vegyük észre, hogy a Barroféle modell kizárólag a generációk közötti jövedelemátcsoportosítással törődik, és figyelmen kívül hagyja az egyes generációkon belüli újraelosztási hatásokat!)

A megtakarítások életciklusmodellje (MODIGLIANI-BRUMBERG [1954], ANDO-MODIGLIANI [1963]) nem számol a generációk közötti altruizmussal, és az örökség-hagyást a várható élettartam kiszámíthatatlanságából vezeti le. A fogyasztásra és megtakarításra (valamint a munkára) vonatkozó döntést a vagyon, a jelenlegi és a várható jövőbeli jövedelem, a megtakarításból származó kamatnyereség és az életkor határozza meg. Az elmélet szerint az egyének az életciklus korábbi szakaszaiban halmoznak fel (többet keresnek, mint amennyit elfogyasztanak), a későbbi szakaszokban azonban épp ellenkezőleg, felélik tartalékaikat (többet fogyasztanak, mint amennyit keresnek). Ezért váratlan veszteségekre, illetve nyereseményekre is különbözőképpen reagálnak. Váratlan nyereseményből a fiatalabbak viszonylag nagyobb részt takarítanak meg, mint az idősek. Váratlan kiadásra pedig a fiatalabbak a fogyasztás erőteljesebb visszafogásával reagálnak, mint az idősebbek. Ebből pedig, néhány további fejtételezés segítségével levezethető, hogy az öregségi nyugdíj rendszerének bevezetése, ami ilyen értelemben váratlan nyeresemény az idősek, és váratlan kiadás a fiatalabbak számára, nagyobb mértékű fogyasztásvisszafogással az aktív generációk válaszolnak (KOTLIKOFF-SHOVEN-SPIVAK [1986],

AUERBACH-KOTLIKOFF-WEIL [1992]). Az aggregált fogyasztás tehát nő, kiszorítva ezzel az aggregált megtakarítás egy részét. További következményként a tőkeforrások relatíve szűkössé válnak, a kamatlábak emelkednek, miközben a bérek - ugyancsak relatíve - csökkennek (FELDSTEIN [1976], KOTLIKOFF [1987]).

A hatás azonban távolról sem ilyen egyértelmű. Először is, a társadalombiztosítási hozzájárulások nem önkéntesek. Így megeshet, hogy noha a magánmegtakarítások valóban visszaesnek, az aggregált megtakarítás összességében nő, mivel a kötelező megtakarítási ráta (a társadalombiztosítási hozzájárulás) sokak számára magasabb, mint amennyit ők maguktól megtakarítottak volna. Továbbá a társadalombiztosítás bevezetése korábbra hozza a nyugalomba vonulás időpontját (erről a következő pontban bővebben is szó lesz), ez pedig magasabb felhalmozási rátát indukál. Egyszóval az ellentétes hatások eredője nem egyértelmű. A döntő szót az empirikus vizsgálatnak kell kimondania.

Az elemzés két kulcskérdés körül forog. Először is, milyen metszetben célszerű vizsgálni a függő és a független változók szóródását? A probléma eredetileg idősoros kérdésként vetődött fel. Az állami öregségi nyugdíj kritikusai abból a közkeletű megfigyelésből indultak ki, hogy az utóbbi évszázadban - a jóléti intézmények kiépülésével többékevésbé párhuzamosan - a megtakarítási ráta jelentősen visszaesett a fejlett ipari országokban. A két trend közötti asszociáció vizsgálata mégis problémákat vet fel. A vizsgálati periódus megválasztása például - mint azt LEIMER-LESNOY [1982] bemutatja - jócskán befolyásolja az eredményt. Azaz, nem minden periódusra igaz egyformán a fenti állítás. Hasonlóképp, igen nehéz kiszűrni egyéb, szintén az idő függvényében változó tényezők hatását, amelyek ugyancsak hatnak a megtakarítási rátára. Ezért a későbbi vizsgálatok inkább keresztmetszetben tesztelik a szóban forgó hipotéziseket, vagyis az egyes egyének között adott időpontban meglévő különbségeket elemzik.

A másik fontos szempont, amely az egyes megközelítéseket megkülönbözteti egymástól, a megtakarítási függvény specifikációja. A becslés ugyanis megköveteli az aggregált fogyasztás (vagy megtakarítás) pontos meghatározását; tehát azt, miként számoljuk ki az egyén teljes élete során előrelátható fogyasztást. Az életciklusmodell, amelynek specifikációs metódusait a többi megközelítés képviselői többékevésbé módosítva átveszik, a megtakarításokat a jövedelem, a vagyon, és a társadalombiztosítási juttatások függvényében írja le. A részletekben azonban lényeges eltéréseket tapasztalunk.

FELDSTEIN [1974] például, idősoros elemzésében a társadalombiztosítási juttatások összegét a jövőbeli összes nyugdíj jelenlegi értékével azonosítja (a jelenlegi érték kiszámításához szükséges diszkontálási arányszám becslése külön vitatéma). Úgy találja, hogy a szóban forgó tétel szignifikáns kapcsolatban áll a fogyasztási (következésképp a megtakarítási) hajlandósággal. Becslése szerint az öregségi nyugdíj bevezetése miatt a magánmegtakarítások nagyjából megfeleződtek, a tőkeállomány pedig 38 százalékkal csökkent az Egyesült Államokban. Eredményét azonban többen is kétségbe vonják. BARRO [1978] alternatív számítási módszerei alapján merőben más eredmények adódnak: a megtakarítások egyáltalán nem is csökkentek, ha a megtakarítási függvénybe beleszámítjuk a generációk közötti önkéntes jövedelemátcsoportosítás tételeit is. Barro tehát más módszerrel becsli a megtakarítási függvény elsőként említett elemét, a jövedelmeket. Feldstein elemzésének egy másik pontját, a társadalombiztosítási juttatások értékelését is több kritika érte. LEIMER-LESNOY [1982] kalkulációs hibát fedeztek fel Feldsteinnél, és kimutatták, hogy ennek korrigálásával az eredmények inszignifikánssá válnak.

Az idősoros elemzések sebezhetősége felértékelte az egy időszakban, egyének összehasonlítására épülő vizsgálati módszereket. Az eredmény azonban továbbra is ellentmondásos. FELDSTEIN-PELLECHIO [1979] modellje FELDSTEIN [1974] korábbi megoldásaira épül, de a jövőbeli összes nyugdíj jelenlegi bruttó értéke helyett annak adózott változatával dolgoznak. Mivel a vizsgálat nem idősoros, az alkalmazott minta is más, mint korábban. Úgy találják, hogy minden dollárnyi nyugdíj egy dollárral csökkenti a megtakarításokat. KOTLIKOFF [1979b] endogén változóként vezeti be a nyugdíjba vonuláskor aktuális életkort. Az előzőnél gyengébb összefüggést állapít meg, ami azonban részben még mindig alátámasztja az elméletet. BLINDER-GORDON-WISE [1983] azonban

semmilyen szignifikáns kapcsolatra nem lel a két változó között. A következtetés tehát ismét az, hogy az elmélet empirikus alátámasztása egyelőre nem robusztus. Apró módosítások a mintavételi metódusban vagy a statisztikai modellben gyökeresen megváltoztatják a kapott eredményt.

Az öregségi nyugdíj hatása a munkaerőkínálatra

Az Egyesült Államokban a század eleje óta folyamatosan csökken a 65 éves vagy annál idősebb férfiak gazdasági aktivitása. A trend a második világháború óta felgyorsult. A megtakarítási hajlandóság csökkenése mellett ez az a másik tény, amelyet a leggyakrabban összefüggésbe hoznak az öregségi nyugdíj általánossá válásával. Az empirikus vizsgálatok eredményei azonban ismét ellentmondásosak. Lehet, hogy valami más, időben párhuzamos tényező áll egyik vagy másik, esetleg mindkét változó trendje mögött. (Itt teszem hozzá, hogy a szakirodalom oroszán részével egybehangzóan kizárólag a kínálati döntéssel foglalkozom. Az idős munkavállalók munkája iránti kereslet témája aligalig kerül szóba. Ritka kivétel LAZEAR [1979] elmélete a kötelező nyugalomba vonulásról.) Az is figyelemre méltó, hogy a két trend ellentétes irányú mozgása nem egyidejűleg kezdődött: az időskori munkavállalás már akkor csökkenő tendenciát mutatott, amikor a nyugdíjrendszer még ki sem épült. Továbbá a tapasztalatok fényében az sem egyértelmű, hogy a modell független változójának kormányzati befolyásolása, a társadalombiztosítás által fizetett nyugdíjak csökkentése valóban magával vonja a munkavállalási hajlandóság növekedését. Az összefoglaló ezen részének elkészítése során DANZIGER-HAVEMAN-PLOTNICK [1981], AARON [1982], FIELDS-MITCHELL [1984], LAZEAR [1986], ATKINSON [1987] (5.1) és HURD [1990] szemlelcikkeire támaszkodtam.

Az idős munkavállalók munkaerőkínálati döntésére vonatkozóan többféle modellt is kidolgoztak már. Több kutató a nyugalomba vonulást pillanatnyi döntésként értelmezi. Az egyén meghatározott összeget keres jelenleg, visszavonulása esetén pedig ennél valamivel kevesebbet. Attól függően, hogy a munka, illetve a szabadidő mennyit ér számára, valamint mekkora a jelenlegi kereset és a nyugdíj közötti különbség, az egyén eldönti, visszavonul-e vagy sem. A várakozás szerint inkább visszavonul. Az öregségi nyugdíj bevezetése ugyanis kétféle módon is ebbe az irányba hat. Először is a jövedelmi hatás révén. A rendszer felállítása, a nyugdíj bevezetése az épp akkor nyugalomba vonulók számára egyfajta ajándék: ők a nyugdíjintézetektől többet kapnak, mint amennyit befizettek, feltéve, hogy valóban visszavonulnak. A nagyobb szabadidő választása kisebb jövedelemáldozattal jár, mint korábban. Az öregségi nyugdíj bevezetése azonban a helyettesítési hatás révén is a korábbi visszavonulást ösztönzi. A rendszer finanszírozása ugyanis a társadalombiztosítási hozzájárulásból történik, márpedig ez az aktív dolgozók számára az egy munkaóra jutó nettó béreket csökkenti. A szabadidő tehát relatíve felértékelődik a munkával szemben (KOTLIKOFF [1987], DILNOT-WALKER [1989]).

Mások azonban úgy érvelnek, hogy nem pusztán a jelenlegi bérek és nyugdíjak számítanak, hanem azok dinamikája is. Sok munkavállaló számára a bér növekedése alacsony ütemű az életkor függvényében. Viszonylag magasabb béreket kapnak a munkaerőpiacra történő belépésükkor, ez azonban az idők során viszonylag kis tempóban növekszik. Ezzel szemben mások, főként a hosszabb előképzettséget igénylő pályákon lévők, viszonylag későn állnak munkába, és viszonylag keveset kapnak pályájuk elején. Keresetük növekedési üteme azonban meredekebb. A nyugalomba vonulás optimális időpontját ez az életkorbér reláció alakítja. Azok, akik számára a függvény viszonylag meredekebb vonalú, később kívánnak nyugdíjba menni, mint azok, akik a folytatólagos munkavállalással sem növelhetik többé számottevően bérüket, és ezzel együtt várható nyugdíjukat. Következésképp az öregségi nyugdíj hatása a nyugalomba vonulásra távolról sem egyértelmű vagy mindenkire egyformán érvényes (LAZEAR [1981]).

A döntő szót tehát ismét az empirikus elemzésnek kell kimondania. Meg kell jegyezni, hogy a téma módszertanilag sokkal változatosabb, mint az előző pontban tárgyalt kérdése. A nyugdíjak megtakarításokra gyakorolt hatásának vizsgálata során valamennyi kutatás a nyugdíjbér arányt viszonyítja a megtakarításokhoz (vagy a fogyasztáshoz - komplementerek lévén ez mindegy). A modell szerkezete nem sokban különbözik az egyes szerzőknél. A vita inkább arról folyik, hogy milyen

mintát és milyen metszetet használjanak, valamint arról, hogy a megtakarítási függvény egyes elemeit miképp specifikálják. Mint láttuk, ezek az eltérések is elegendőek ahhoz, hogy meglehetősen különböző eredmények adódjanak.

Ezzel szemben a nyugdíjak munkavállalási hatásai lényegesen különböző stratégiák alapján tesztelhetők. Az első megközelítés szerint a hipotézist nagyjából a következőképp fogalmazhatjuk meg: ha a nyugdíjak összege a bérekhez viszonyítva emelkedik, akkor az időskorúak munkavállalási kedve ezzel arányosan csökken. A szóban forgó mérési stratégia követéséhez aggregált adatokra van szükség. A függő változó a munkát vállaló nyugdíjaskorúak aránya az összes nyugdíjaskorú csoportján belül, a független változó pedig a nyugdíjbér arány. Az alkalmazott metszet kétféle lehet: vagy idősoros, vagy pedig nemzetközi összehasonlítás. Az eljárás kétségtelen előnyei közé tartozik az adatok könnyű hozzáférhetősége és a viszonylag kis számítási kapacitás igény. Ugyanakkor nem minden hátrány nélkül való az efféle gyors kalkulációk elvégzése. Az idősoros vizsgálatnak például komoly hátlütője, hogy gyakorlatilag kivihetetlen a párhuzamos trendek hatásainak kiszűrése. Lehet, hogy valóban a nyugdíjak emelkedése okozza a nyugdíjasok magasabb arányát az idősök körében. Lehet azonban, hogy - csak a példa kedvéért - a munkaerőkölsők változtak olyan irányban, hogy az éppúgy magyarázhatná a kérdéses jelenséget. Ráadásul a tapasztalatok szerint egészen apró változtatások - a mintavétel technikájában, a vizsgált periódus hosszában, a tényleges, illetve a várható jövedelem értelmezésében, vagy az életkorbér reláció modellezésében - döntően megváltoztatják a kapott eredményt.

A második interpretáció nem aggregált adatokra épül. A csökkenő munkakedv nemcsak úgy értelmezhető, hogy az idősök körében megnő a nyugdíjasok részaránya. A nyugdíjak munkavállalási hajlandóságot csökkentő hatása ekképp is megfogalmazható: minél magasabb a nyugdíj, annál valószínűbb, hogy az egyén a nyugdíjkorhatárt elérve, visszavonul. Látható, hogy e szerint az interpretáció szerint a függő változó bináris individuális döntést takar. Az egyén vagy nyugdíjaztatja magát, vagy nem. A regresszió tehát logisztikus. A független változó specifikálása tekintetében az egyes modellek némiképp különböznek egymástól. PELLECHIO [1979] a jövedelmet és a nyugdíj összegét szerepelteti az egyenletben. Eredményül az elmélet szerint várt képet kapja. A munkavállalás valószínűsége igenis függ a nyugdíjak relatív nagyságától. BOSKIN-HURD [1978] trichotóm döntést modellez. Munkavállalás és nyugdíjaztatás mellett a kettő kombinációját, a részidős foglalkoztatást is választhatják az érintettek. Úgy találják, hogy ezer dollárnyi nyugdíjnövekmény nyolc százalékkal növeli a visszavonulók arányát. Valóban szignifikáns kapcsolat mutatható ki nyugdíj és munkakészség között.

A harmadik értelmezési lehetőség szerint, ha az öregségi nyugdíj rendszere és a munkavállalási hajlandóság között valóban kapcsolat van, az azt jelenti, hogy az érintettek hamarabb vonulnak vissza. A regressziós egyenlet függő változója tehát a nyugdíjaztatás várható, tervezett vagy tényleges időpontjában aktuális életkor. A független változó KOTLIKOFF [1979b]nál a nyugdíjbér arány. A felmérés konklúziója nem egyértelmű. A 62 évesnél idősebbek között valóban felismerhető a kapcsolat a nyugdíj viszonylagos nagysága és a visszavonulás tervezett időpontja között. Ezzel szemben a 45-59 évesek csoportjában a várható nyugdíj nagysága nem hat a nyugalomba vonulásról szóló döntésre. HALL-JOHNSON [1980] a tervezett visszavonuláskor érvényes életkort öt csoportba osztja. Úgy találják, hogy minél magasabb a nyugdíjaztatás után várható jövedelem, annál korábbi életkori csoportba kerülnek a megkérdezettek. MITCHELL-FIELDS [1984] független változóként a nyugdíj mellett a szabadidő hasznát is bevonják. Arra a következtetésre jutnak, hogy a nyugdíjak növelése csak elhanyagolható mértékben hozza előre a munkavállalástól való visszavonulást.

A negyedik megközelítés képviselői azzal kísérleteznek, hogy meghatározzák, még mekkora munkajövedelem tartja vissza az egyént a nyugdíjba vonulástól. A módszer többékevésbé készen kölcsönözhető a munkakeresési modellek családjából. Ha kimutatható, hogy magasabb nyugdíjak mellett a munkavállalók jelen körülményei és igényei magasabb munkabérikikötéseket indukálnak, akkor a nyugdíjak és a munkavállalási hajlandóság kapcsolatára vonatkozó hipotézis igazolható. Efféle eljárást alkalmaz GORDON-BLINDER [1980]. Mintájuk nyugdíj előtt álló és a korhatárt már átlépett személyekből áll. Mivel a korengedményes nyugdíj lényegesen alacsonyabb, mint a kitöltött

munkaidő után járó nyugdíj, a munkaerőkínálatra gyakorolt negatív hatás akkor érhető tetten, ha a korhatár előtt állók munkabérré vonatkozó kikötései alatta maradnak a tényleges bérnek, a nyugdíjas korúaké azonban felülmúlják azt. Más szavakkal, a nyugdíj akkor tart vissza a munkától, ha azok, akik még nem, vagy csak korlátozottan juthatnak hozzá, dolgozni akarnak, akik pedig jogosultak a teljes összegre, inkább nyugdíjba vonulnak. Az empirikus eredmények szerint azonban a nyugdíj előtt állók körében nem mutatkozik a keresett kapcsolat és a már jogosultak körében is csak mérsékelten. Bár az utóbbi reláció statisztikailag szignifikáns, gazdaságilag elhanyagolható.

A munkapiaci társadalombiztosítási programok hatása a munkaerőkínálatra

A következő pontban a munkaerőpiacon bevezetett társadalombiztosítási programokkal foglalkozom. Ide tartozik a munkanélküliségély, a betegségi táppénz (tehát a gyakran ugyancsak táppénznek nevezett gyés, gyed vagy gyet nem) és a rokkantnyugdíj. Mindhárom kifizetési forma biztosítási jellegű. A munkanélküliségély az állásvesztésből fakadó jövedelemkiesés ellen biztosít. A táppénz a betegség okozta veszteségeket teríti szét, a rokkantnyugdíj pedig a születési rendellenességek vagy balesetek következtében fellépő tartós munkaképtelenség előfordulásának kockázatát osztja meg a biztosításban résztvevők között. A kérdéses kockázatok mindenkit fenyegetnek - igaz, nem egyforma mértékben. A társadalombiztosítás ennek ellenére nem tesz különbséget az egyes rizikócsoportok között. Nem kell több járulékot fizetnie annak, aki hanyatló iparágban dolgozik, noha számára a munkanélkülivé válás kockázata sokkal nagyobb. Ugyanígy nem terhelik magasabb hozzájárulással azt, aki dohányzik, alkoholistá, akinek családja örökletes betegségeket hordoz, vagy aki különösen veszélyes foglalkozást űz. A biztosítottak rizikócsoportokba történő besorolása sokszor megoldhatatlan feladat is lenne, az információ már említett aszimmetriája miatt. A potenciális biztosítottak ugyanis több információval rendelkeznek a helyzetükhöz fűződő kockázatokról, mint a biztosítóintézetek. Épp ezért a három említett biztosítási forma felveti a kontraszelekció problémáját. A biztosítók az egyensúlyinál magasabb árat állapítanak meg, ami az átlagosnál kisebb kockázattal rendelkező csoportokat visszalépésre készteti, ennek következtében a kínálati ár tovább emelkedik, és így tovább, amíg már csak azok maradnak potenciális vevőként, akiknek kockázataival a biztosítók semmiképpen nem hajlandóak foglalkozni. Így például állásvesztés ellen azért nem lehet biztosítást kötni a piacon, mert többnyire azok szeretnék ilyen vásárolni, akik a halódó iparágak munkavállalói vagy a gyengén képzettek, tehát akiket a biztosítók nem kívánnak biztosítani. A társadalombiztosítás ezt a problémát a biztosítás kötelezővé tételével orvosolja: az érintetteknek nincs szabad választása az ügyben, hogy kívánják-e biztosítani magukat vagy sem.

A munkanélküliségély, a táppénz és a rokkantnyugdíj azonban nem csupán a kontraszelekció kérdését veti fel, hanem az erkölcsi kockázatét is. Nem pusztán arról van szó, hogy az egyénekhez fűződő rizikó felmérése bajos, hanem arról is, hogy maga a jogosultság sem egyértelműen állapítható meg, ráadásul az idők folyamán változhat is. Az öregségi nyugdíj odaítélési szempontjai világosak, a kritériumok teljesülése egyszer és mindenkorra könnyen ellenőrizhető. Mindez nem áll a munkapiaci társadalombiztosítási konstrukciókra. Már a jogosultság létrejötte is bizonytalan. Az állásvesztés tényét ugyan lehet kontrollálni, az ebből adódó jövedelemcsökkenést azonban már nehezebb. Nem ritka ugyanis az illegális munkavállalás. A tartós munkaképtelenség megállapítása pedig számos esetben önmagában sem egyértelmű, mivel bizonyos betegségi tünetek meglétét nem lehet kontrollálni. Hasonlóképpen gyakorlatilag kivihetetlen annak ellenőrzése, hogy a kedvezményezett teljesítette a vele szemben támasztott követelményeket, és valóban mindent megtette munkaképességének, illetve munkájának visszaszerzésére. Végezetül az ellátásra való jogosultság lejártáig ugyancsak bizonytalan. A biztosító nem képes eredményesen kiszűrni azokat, akik betegségükből már felépültek és munkaképességüket visszanyerték, illetve akik munkát találtak, jóléti jövedelmeikről azonban nem kívánnak lemondani. Mindezek alapján az említett társadalombiztosítási konstrukciók elsősorban a munkaerő kínálatára hatnak.

A hetvenes és főként a nyolcvanas években a munkaerőpiac olyan jelenségeket produkált, amilyeneket soha korábban, nevezetesen a tartósan magas munkanélküliségi rátát, amelyet még az infláció növekedése sem szorított le, és a tartós munkanélküliséget, vagyis az egyes munkanélküliek huzamosabb ideig történő távolmaradását a munkaerőpiactól. Sokan a munkaerőkínálat

rugalmatlanságát okolták a történekeért, ezt pedig a munkanélküliségélezés rendszerére vezették vissza. Hasonló viták középpontjába került a rokkantnyugdíj intézménye is. Az idevágó szakirodalmi áttekintést elsősorban HAVEMAN-HALBERSTADT-BURKHAUSER [1984], JOHNSON-LAYARD [1986], ATKINSON [1987] (5.2) és (5.3), HUBBARD [1987], ATKINSON-MICKLEWRIGHT [1991], BARR [1987] (4.5), [1992] (V), valamint KÖLLŐ-SEMJÉN [1995] tanulmányaira támaszkodva készítettem.

A rokkantnyugdíj munkaerőkínálatra gyakorolt hatása sokban emlékeztet az öregségi nyugdíjára, annak ellenére, hogy az érintettek előtt álló döntés szerkezete nem azonos a két esetben. Az öregségi nyugdíj esetében már megismert szempontok - a szabadidő haszna, a jövedelemkiesés mértéke, illetve az életkor függvényében változó jövedelem görbéjének meredeksége - ezúttal is szerepet játszanak. Egy fontos új elem is megjelenik azonban. Mint arról már esett szó, az öregségi nyugdíj esetében a jogosultsági kritériumok teljesítése egyértelmű. A rokkantnyugdíj esetében azonban nem, következésképp a kérelmezőnek számolnia kell az esetleges visszautasítással, és ezáltal munkapiaci pozíciójának romlásával. További kockázat a kérelmező számára, hogy a rokkantnyugdíj várható nagysága sem egyértelmű. A tartós munkaképtelenség megállapítása ugyanis többnyire nem vagyvagy jellegű döntés, sokkal inkább valamilyen hipotetikus teljes munkaképesség százalékában adják meg, a nyugdíjat pedig ennek függvényében folyósítják.

Ennek szellemében a hipotézis, amelyet az empirikus vizsgálatok tesztelni kívánnak, általában a következő szerkezetet követi. A statisztikai modellek függő változója a rokkantnyugdíjba menetelre vonatkozó bináris döntés: tovább dolgozni vagy nyugdíjba menni. Minthogy a függő változó dichotóm, a regressziós modellek logisztikusak. A független változó az egyén által várt hasznosság változása, melynek specifikációjáról megoszlanak a vélemények. PARSONS [1980] a várt hasznosságot a várható rokkantnyugdíj és a kereset arányában adja meg. Elemzése idősoros, nem egyéneket vet össze egymással adott időpontban, hanem az egyéni döntéseket különböző időpontokban. A vizsgálat kimutatja, hogy a várható rokkantnyugdíjak tízszázalékos relatív növekedése a keresetekhez képest hat százalékkal növeli a nyugdíjba vonulási szándékot. HAVEMAN-WOLFE [1984] azonban némiképp törekenynek tartja Parsons eredményeit. Úgy találják, hogy a kétváltozós regressziós modell háromváltozóssá átalakítása - azáltal, hogy az eddig hányadosformában együtt szereplő várható rokkantnyugdíjat és korábbi keresetet külön vezetik be a modellbe - megszünteti mindkét tényező szignifikanciáját. Ugyancsak kipróbálnak egy másik módszert a várható nyugdíj nagyságának meghatározására: olyat, amely figyelembe veszi, hogy nem minden esetben azonos szabályok határozzák meg a szóban forgó összeget. Ennek alapján nagyságrendileg gyengébb kapcsolatot találnak a rokkantnyugdíjak növekedése és a nyugdíjba vonulás között, bár a reláció még mindig szignifikáns.

HALPERN-HAUSMAN [1986] modelljében a függő változó nemcsak a várható nyugdíj és a várható keresetek viszonyától függ, hanem a rokkantnyugdíj odaítélésének valószínűségétől is. Értelmezésükben a rokkantnyugdíjak nagyvonalúbbá válása nem pusztán azt jelenti, hogy a kifizetett összegek megnövekedtek, hanem azt is, hogy a nyugdíjak odaítélési procedúrája liberálisabbá vált. Vizsgálatuk mindkét relációban szignifikáns eredményre jut.

HAVEMAN-WOLFE-WARLICK [1984] modellje nem bináris, hanem trichotóm döntést ír le. A résztvevők nem csupán rokkantnyugdíj és munka, hanem harmadikként az öregségi nyugdíj között is választhatnak. A minta értelemszerűen eltér a többitől. Míg az előbbieken említett kutatások arra keresték a választ, vajon igaze, hogy munkaképes korú emberek inkább a nyugdíjaztatást választják, ha tehetik, és ha ez nem okoz számukra túl nagy veszteséget, addig a szóban forgó vizsgálat az egyes társadalombiztosítási konstrukciók közötti választás lehetőségét is tartalmazza, értelemszerűen idősebb egyének körében. A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy az öregségi nyugdíj jelentős csökkentése sem ösztönzi hatékonyan a munkavállalási szándékot. Ehelyett azok, akik egyébként az öregségi nyugdíjat választanák, megpróbálják leszázalékoltatni magukat.

A munkanélküliség vizsgálat mind az öregségi nyugdíj, mind a rokkantnyugdíj elemzéséhez képest újdonságokkal szolgál. A két utóbbi juttatási forma esetében a kérdés az, hogy az érintettek

nyugdíjba vonulnake, azaz kilépneke a munkából. A döntést megalapozó feltételek az öregségi nyugdíj esetében egyértelműek, a rokkantnyugdíjban azonban az erkölcsi kockázat és az ehhez kapcsolódó szűrőmechanizmusok bizonytalansági elemeket hoznak a döntési modellbe. A munkanélküliség intézménye az erkölcsi kockázat komplikáltabb változatával jár együtt, minthogy jóval élesebben veti fel a jogosultság lejártának problémáját. Noha a kérdés nem ismeretlen a rokkantnyugdíjasok esetében sem, lényegesen súlyosabb a munkanélküliek között. Szinte minden munkanélkülijáradék korlátozott időtartamú, és az idővel csökkenő jövedelem pótlást biztosít. A centrális kérdés a munkanélkülivé válásról áttolódik az újbóli munkavállalásra. Nem az a legfontosabb immár, hogy adott feltételek között az érintettek a járadékos életformát választják a munkavállalás helyett, hanem megfordítva, a munkát választják a járadék helyett, és mennyi ideig maradnak járadékosok.

Ezzel kapcsolatban vezetik be - a szegénységi csapda analógiájára - PARKER [1982], valamint MINFORD ÉS SZERZŐTÁRSAI [1983] a munkanélküliségi csapda fogalmát. Némi egyszerűsítéssel arról van szó, hogy a nagymértékű jövedelem pótlás és a segély mellett nyújtott esetleges egyéb anyagi kedvezmény számos, egyébként betöltetlenül álló, de gyengébben fizető munkahelyről kizárja az állásukat elvesztőket, mivel kevesebb bért kapnának, mint amekkora segélyről lemondanak.

A hipotézis tehát, amit az ökonometriai vizsgálatok tesztelnek, arra vonatkozik, hogy a bér, illetve járadékkilátások miként befolyásolják az egyének döntését a munkavállalásról, pontosabban, hogy a szóban forgó kilátások változásai hogyan hatnak a döntésekre. A változásokat alapvetően kétféleképpen értelmezik: vagy időben, vagy csoportközi szóródásként. Az idősoros elemzések jóformán egyöntetűek a munkavállalási döntés operacionalizálásának tekintetében. Szinte valamennyien az egyéni döntések aggregátumait, a munkanélküliségi rátát használják függő változóként. A független változó pedig a munkanélkülijáradék és a bér aránya. Az eredmények ugyancsak egybehangzóak. GRUBEL-MAKI [1976] úgy találja, hogy a bérekhez mért egyszázalékos járadéknövekedés hatszázalékos növekedést indukál a munkanélküliségi rátában az Egyesült Államokban. A kapcsolat annyira erős, hogy túlzottan tűnik, és rávilágít az idősoros elemzések szokásos gyengéire. Mivel aggregált adatokkal kell dolgozni, az egyéni döntéshozó szintjén meglévő különbségek eltűnnek a kalkulációból. Ráadásul lehetetlen kiszűrni a párhuzamos, a kapcsolatot erősebbnek feltüntetendő trendeket, adott esetben például a munkához való viszonyulás változásait. MAKI-SPINDLER [1975] az Egyesült Királyságra vonatkozóan talál hasonló, bár jóval realiztikusabb trendet; körülbelül 0,6es rugalmasságot állapítanak meg. Még ezek az eredmények is törékenyek azonban. JUNANKAR [1981] az előzővel azonos adathalmazon bemutatja, hogy a modell ésszerű változtatásai (például a nők bevonása a mintába vagy a járadékok és bérek külön változóként történő bevezetése a modellbe) teljesen megszüntetik a kapcsolatot függő és független változók között, vagy legalábbis fölöttébb bizonytalanná teszik azt.

Mindezek következtében a később készült felmérések már inkább a csoportközi összehasonlítás módszerével élnek. Ez további pozitívumokkal is szolgál az elemzés számára. Nevezetesen, a függő változót, tehát a munkavállalás és a munkanélküliség közötti választást, új, a munkanélkülirata aggregált mutatójánál szerencsésebb módon is lehet operacionalizálni. Az első lehetőség a munkanélküliéletforma hosszúsága. Vajon miként hat a munkanélküliség alakulása a munkanélküliség tartósságára? Független változóként általában az elbocsátás előtti béreket és a munkanélkülijáradékot használják. Egy efféle vizsgálat során EHRENBURG-OAXACA [1976] a munkanélküliként töltött idő növekedését regisztrálják a járadék növekedésének függvényében. Azt is megállapítják, hogy idősebb munkavállalók esetében a meghosszabbított munkanélküliség további és alaposabb keresésre készíteti az idősebb munkavállalókat, aminek eredménye megmutatkozik abban, hogy új fizetésük szignifikánsan magasabb az elbocsátást megelőzőnél. Ilyen összefüggést azonban fiatalabb munkavállalók között nem lehet megállapítani. CLASSEN [1979] ugyancsak arra az eredményre jut, hogy a munkanélküli járadék növekedése jelentősen növeli a járadékos lét időtartamát. Az új munkahely keresésére rendelkezésre álló meghosszabbított idő azonban, szemben az előző vizsgálat eredményével, nem növeli jelentősen az új állásban realizálható bért. HILLS [1982] eredményei tovább finomítják a képet. Mintájában megkülönbözteti a munkanélküliségyen lévőket azoktól, akik ugyan az érvényes rendelkezések alapján jogosultak lennének a járadékra, de nem

kérelmezik azt, valamint azoktól, akik nem is folyamodnak segélyért, mivel nem lennének jogosultak (például önként léptek ki, kedvezőbb állás reményében). Az egész mintára elvégezve a kalkulációt, a korábbiakkal egybecsengő eredményt kap: az emelkedő munkanélküliség növeli a járadékfelvétel időtartamát. Ha azonban kihagyjuk a számításból azokat, akik jogosultak lennének, mégsem folyamodnak támogatásért, illetve akiknek nem jár a segély, akkor a kapcsolat eltűnik. Az eredmény nem meglepő, ha meggondoljuk, hogy megkülönböztetett esetben a nulla összegű munkanélküisegély igen rövid állástalanul töltött időszakokkal párosul. Az érintettek azért nem folyamodnak segélyért, illetve azért nem jogosultak, mert rövidesen újra munkába állnak. Az ő szerepeltetésük a mintában azonban eltorzítja az eredményt. A járadékosok körében ugyanis a segély összege nem gyakorol hatást az állástalanság hosszúságára. Ezek szerint tehát a járadék növekedése nem úgy attraktív, hogy a tartós munkanélküiségre ösztönöz, hanem úgy, hogy azokat is a segély felvételére készíti, akik egyébként inkább minél gyorsabban új állás után néztek volna.

Az eddigiekben a függő változó operacionalizálására vonatkozóan két kísérletről volt szó. Több kutató a munkavállalási hajlandóság alakulását a munkanélküliráta változásaival mérte. Mások a segélyen töltött időtartam hosszát használták ugyanerre a célra. A harmadik lehetőség a munkapiaci pozíciók, nevezetesen a munkavállaló, a járadékos és a munkaerőpiacon kívülálló pozíciója közötti átjárás valószínűségének vizsgálata. Vajon milyen valószínűséggel választják adott pillanatban az érintettek a munkavállalás, a munkanélküiség vagy a munkaerőpiac elhagyásának alternatíváját? Mitől függ ez a valószínűség? Továbbá: ha t_0 időpontban az egyén így vagy úgy döntött, hogyan fog dönteni t_1 , illetve t_2 időpontban? Kitart munkavállalóként? Vagy kitart az állástalanság mellett? A pozícióváltás vagy annak elmaradása így arra is felhasználható, hogy a munkanélküiség várható időtartamát előrejelezzük.

Efféle módszert alkalmaz NICKELL [1979]. Úgy találja, hogy annak valószínűsége, hogy valaki a munkanélküiség meghosszabbítása mellett dönt, kapcsolatban áll a segélynek a várható keresethez viszonyított összegével. Következésképp a járadékon töltött idő várható hossza is megnövekszik. NARENDRANATHAN-NICKELL-STERN [1985] mindhárom munkapiaci pozíciót figyelembe veszi. Egyértelmű kapcsolatot tárnak fel a segély kezdeti periódusára. Arra is felfigyelnek, hogy a kapcsolat még szorosabbá válik a fiatalabbak körében. ATKINSON ÉS SZERZŐTÁRSAI [1984] azonban épp ellenkezőleg, arra a következtetésre jutnak, hogy a kapcsolat, még ha kimutatható is, igen törékeny. Kisebb specifikációs eltérések is elegendőek ahhoz, hogy merőben más eredmény adódjon.

Végezetül azokról a kutatásokról lesz szó, amelyek azt a tesztelésre szoruló hipotézist, mely szerint a munkanélküisegély emelkedése attraktívvá teszi a munkanélküiséget, új, immár negyedik változatban interpretálják. Mint emlékezetes lehetséges interpretációként a következők szerepeltek eddig: a munkanélküiségi ráta, a segélyen töltött idő hossza, illetve annak valószínűsége, hogy az egyén újra munkát vállal. Az új megközelítés szerint az érintettekről feltételezzük, hogy él fejükben egy elképzelés a kereset összegéről, amennyiért már érdemes ismét munkát vállalni. Arra vonatkozóan, hogy ezt az elfogadási bérküszöböt miként kell megbecsülni, a munkakeresés elmélete többféle módszert dolgozott ki.

FISHE [1982] modellje az elfogadási bérküszöböt a munkanélküisegély és a segélyezési időszak még hátralévő részének lineáris függvényeként adja meg. Úgy találja, hogy a segély 1 dollárnyi növelése átlagosan 44 centtel megnöveli azt a bért, amennyiért a potenciális munkavállalók hajlandóak újra állást vállalni. LANCASTER-CHESTER [1983] a munkakínálati procedúra jellemzőiből, és a segély összegéből vezeti le az elfogadási bérküszöb nagyságát. Még az előzőnél is nagyobb, 1,03 erősségű rugalmasságot állapítanak meg. FELDSTEIN-POTERBA [1984] az elfogadási bérküszöb és a korábbi szokásos kereset összegét viszonyítja a munkanélküisegély nyújtotta kompenzációs hányadhoz. Eredményük Fischeéhez áll közelebb, de így is egyértelműen igazolva látják a hipotézist: a munkanélküisegély emelése növeli a munkanélküiséget.

Hivatkozások

- AARON, H. J. [1982]: Economic effects of social security. The Brookings Institution. Washington, DC.
- ANDO, A.-MODIGLIANI, F. [1963]: The "lifecycle" hypothesis of saving: aggregate implications and tests. *American Economic Review* 53, 55-84. o.
- ATKINSON, A. B. [1987]: Income maintenance and social insurance. Megjelent: *A. J. Auerbach-M. Feldstein* (szerk.): Handbook of public economics. Elsevier, Amsterdam. 779-908. o.
- ATKINSON, A. B.-GOMULKA, J.-MICKLEWRIGHT J.-RAU, N. [1984]: Unemployment benefit, duration and incentives in Britain: how robust is the evidence. *Journal of Public Economics*, 23, 3-26. o.
- ATKINSON, A. B.-MICKLEWRIGHT, J. [1991]: Unemployment compensation and labor market transitions: a critical review. *Journal of Economic Literature*, 29, 1679-1727. o.
- AUERBACH, A. J.-KOTLIKOFF, L. J.-WEIL, D. N. [1992]: The increasing annuitization of the elderly: estimates and implications for intergenerational transfers, inequality, and national saving. National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 4182. Cambridge, Ma.
- BARR, N. [1987]: The economics of the welfare state. Weidenfeld and Nicholson, London.
- BARR, N. [1992]: Economic theory and the welfare state: A survey and interpretation. *Journal of Economic Literature*, 30, 741-803. o.
- BARRO, R. J. [1974]: Are government bonds net wealth? *Journal of Political Economy*, 84, 1095-1117. o.
- BARRO, R. J. [1978]: The impact of social security on private saving: evidence from the U.S Time Series. American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D. C.
- BLINDER, A. S.-GORDON, R. H.-WISE, D. E. [1983]: Social security, benefits and the lifecycle theory of saving: crosssectional tests. Megjelent: *F. M. Modigliani-R. H. Hemming* (szerk.): The determinants of national saving and wealth. Macmillan, London, 89-122. o.
- BOSKIN, M. J. [1978]: The crisis in social security. San Francisco: Institute for Contemporary Policy Studies.
- BOSKIN, M. J.-HURD, M. D. [1978]: The effects of social security on early retirement. *Journal of Public Economics*, 10, 361-377. o.
- CLASSEN, K. P. [1979]: Unemployment insurance, and job search. Megjelent: *S. A. Lippman-J. J. McCall* (szerk.): Studies in the economics of search. North Holland, Amsterdam, 191-219. o.
- DANZIGER, SH.-HAVEMAN, R.-PLOTNICK, R. [1981]: How income transfer payments affect work, savings, and the income distribution: a critical review. *Journal of Economic Literature* 19, szeptember, 975-1021. o.
- DILNOT, A.-WALKER, I. [1989]: Economic issues in social security. Megjelent: *DilnotWalker* (szerk.): The economics of social security. Oxford University Press, Oxford, 1-15. o.
- EHRENBERG, R. G.-OAXACA, R. L. [1976]: Unemployment insurance, duration of unemployment and subsequent wage gain. *American Economic Review*, 66, 754-766. o.

- FELDSTEIN, M. S. [1974]: Social security, induced retirement, and aggregate capital accumulation. *Journal of Political Economy*, 82, 905-926. o.
- FELDSTEIN, M. S. [1976]: Social security and savings: The extended lifecycle theory. *American Economic Review, Papers and Proceedings*, 66, 77-86. o.
- FELDSTEIN, M. S.-PELLECHIO, A. J. [1979]: Social security and household wealth accumulation: new microeconomic evidence. *Review of Economics and Statistics*, 41, 361-368. o.
- FELDSTEIN, M. S.-POTERBA, J. [1984]: Unemployment insurance and reservation wages. *Journal of Public Economics*, 23, 141-167. o.
- FIELDS, G.-MITCHELL, O. [1984]: Retirement, pensions, and social security. MIT Press, Cambridge, Ma.
- FISHE, R. P. H. [1982]: Unemployment insurance and the reservation wage of the unemployed. *Review of Economics and Statistics*, 64, 12-17. o.
- GORDON, R. H.-BLINDER, A. S. [1980]: Market wages, reservation wages and retirement decisions. *Journal of Public Economics*, 14, 277-308. o.
- GRUBEL, H. G.-MAKI, D. R. [1976]: The effects of unemployment benefits on US unemployment rates. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 112, 274-297. o.
- HALL, A.-JOHNSON, T. R. [1980]: The determinants of planned retirement age. *Industrial and Labor Relations Review*, 33, 241-254. o.
- HALPERN, J.-HAUSMAN, J. [1986]: Choice under uncertainty: A model of applications for the Social Security Disability Insurance program. *Journal of Public Economics*, 31, 131-161.
- HAMERMENSH, D. S. [1984]: Lifecycle effects on consumption and retirement. *Journal of Labor Economics* 2, 353-370. o.
- HAVEMAN, R. H.-HALBERSTADT, V.-BURKHAUSER, R. V. [1984]: Public policy toward disabled workers: crossnational analyses of economic impacts. Cornell University Press, Ithaca.
- HAVEMAN, R. H.-WOLFE, B. L. [1984]: The decline in male labor force participation: comment. *Journal of Political Economy*, 92, 532-541. o.
- HAVEMAN, R. H.-WOLFE, B. L.-WARLICK, J. L. [1984]: Disability transfers, early retirement and retrenchment. Megjelent: *H. J. Aaron-G. B. Burtless* (szerk.): Retirement and economic behavior. Brookings Institution, Washington, DC. 65-93. o.
- HILLS, S. M. [1982]: Estimating the relationship between unemployment compensation and the duration of unemployment. *Journal of Human Resources*, 17, 460-470. o.
- HUBBARD, R. G. [1987]: Uncertain lifetimes, pensions, and individual saving. Megjelent: *Bodie, Z. Shoven-J. B. Wise* (szerk.): Issues in pension economics. University of Chicago Press, Chicago, 175-206. o.
- HURD, M. D. [1990]: Research on the elderly: Economic status, retirement, and consumption and saving. *Journal of Economic Literature*, 28, 565-637. o.
- JOHNSON, G.-LAYARD, R. [1986]: The natural rate of unemployment: explanation and policy.

- Megjelent: *Ashenfelter-Layard* (szerk.): Handbook of labor economics. Elsevier, Amsterdam, 921-999. o.
- JUNANKAR, P. N. [1981]: An econometric analysis of unemployment in Great Britain, 1952-1975. Oxford Economic Papers, 33, 387-400. o.
- KAHN, J. A. [1988]: Social security, liquidity, and early retirement. Journal of Public Economics, 35, 97-117. o.
- KOTLIKOFF, L. J. [1979a]: Social security and equilibrium capital intensity. Quarterly Journal of Economics 94, 233-253. o.
- KOTLIKOFF, L. J. [1979b]: Testing the theory of social security and lifecycle accumulation. American Economic Review, 69, 369-410.
- KOTLIKOFF, L. J. [1984]: Taxation and savings: a neoclassical perspective. Journal of Economic Literature, 22, 1576-1629. o.
- KOTLIKOFF, L. J. [1987]: Social security. Megjelent: *Eatwell, J.-Milgate, M.-Newman, P.* (szerk.): The New Palgrave. Macmillan, 3. kötet. London, 413-418. o.
- KOTLIKOFF, L. J.-SHOVEN, J.-SPIVAK A. [1986]: The impact of annuity insurance on savings and inequality. Journal of Labor Economics, 4.
- KÖLLŐ JÁNOS-SEMJÉN ANDRÁS [1995]: A munkanélküliség mint költség, jövedelem és ösztönző. Megjelent: *Köllő-Gábor* (szerk.): Foglalkoztatáspolitikai orvosságos és méregtár: tanulmányok a foglalkoztatáspolitikai eszközökről. MTA Szociológiai Intézet, Budapest, 9-98. o.
- KRUEGER, A. B.-PISCHKE, J. S. [1991]: The effect of social security on labor supply: a cohort analysis of the notch generation. National Bureau of Economic Research, Cambridge, Ma. Working Paper No. 3699.
- LANCASTER, T.-CHECHER, A. D. [1983]: An econometric model of reservation wages. Econometrica, 51, 1661-1676. o.
- LAZEAR, E. P. [1979]: Why is there mandatory retirement? Journal of Political Economy, 87, 1261-1264. o.
- LAZEAR, E. P. [1981]: Agency, earning profiles, productivity, and hours restrictions. American Economic Review, 71, 606-620. o.
- LAZEAR, E. P. [1986]: Retirement from the labor force. Megjelent: *Ashenfelter-Layard* (szerk.): Handbook of labor economics. Elsevier, Amsterdam, 305-355. o.
- LEIMER, D. R.-LESNOY, S. [1982]: Social security and private saving: new timeseries evidence. Journal of Political Economy, 90, 606-642. o.
- MAKI, D. R.-SPINDLER, Z. A. [1975]: The effect of unemployment compensation on the rate of unemployment in Great Britain. Oxford Economic Papers, 27, 440-454. o.
- MINFORD, P.-DAVIS, D.-PEEL, M.-SPRAGUE, A. [1983]: Unemployment: cause and cure. Martin Robertson, Oxford.
- MITCHELL, O. S.-FIELDS, G. S. [1984]: The economics of retirement behavior. Journal of Labor

Economics 2, 84-105.

MODIGLIANI, F.-BRUMBERG, R. [1954]: Utility analysis and the consumption function: an interpretation of crosssectional data. Megjelent: *Kurihara* (szerk.) Post-Keynesian economics. Allen & Unwin, London. 388-436. o.

NARENDRANATHAN, W.-NICKELL, S. J.-STERN, J. [1985]: Unemployment benefits revisited. *Economic Journal*, 95, 307-348. o.

NICKELL, S. J. [1979]: Estimating the probability of leaving unemployment. *Econometrica*, 47, 1249-1266. o.

PARKER, H. [1982]: The moral hazard of social benefits. The Institute of Social Affairs, London.

PARSONS, D. O. [1980]: The decline in male labor force participation. *Journal of Political Economy*, 88, 117-134. o.

PELLECHIO, A. J. [1979]: Social security financing and retirement behavior. *American Economic Review*, 69, Papers and Proceedings, 284-287. o.

THOMPSON, L. H. [1983]: The social security reform debate. *Journal of Economic Literature*, 21, 1425-1467. o.

VINCZE JÁNOS [1991]: Fejezetek az információ közgazdaságtanából 1-3. *Közgazdasági Szemle*, 38. évf. 2., 3., 4. sz. 134-152, 289-306, 435-445. o.

* A cikk alapjául szolgáló tanulmány a PHARE HU-92090301 sz. programjának keretében készült. A szerző köszönettel tartozik *Semjén Andrásnak* és *Tóth István Györgynek* értékes tanácsaikért.